basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

MUDYAXIHI/KHOTAVUXIKA 2026

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 13.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ra swivutiso ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Xikambelantwisiso	(30)
XIYENGE XA B:	Nkomiso	(10)
XIYENGE XA C:	Ririmi eka mbangu	(40)

2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.

3. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

4. Khwatihata ehansi ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.

5. Nombora tinhlamulo himfanelo ku ya hileswi ti nga nomborisiwa xiswona eka papila ra swivutiso.

6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.

7. Tekela enhlokweni mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.

8. Minkarhi leyi ringanyetiweke:

XIYENGE XA A:	Timinete ta 50
XIYENGE XA B:	Timinete ta 20
XIYENGE XA C:	Timinete ta 50

9. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA A

KU XANISIWA KA VADYONDZI ESWIKOLWENI

1 Leswi vadyondzi va hanyisaka swona swi khomisa tingana no hlomula mbilu. Vadyondzi vo tala va lan'wa dyondzo hikokwalaho ka ku kholeriwa na ku xanisiwa hi vadyondzikulobye. Ku na nhlayo leyi ringanaka tiphesente ta khumenkombo leti mangariwaka ta ku xanisiwa ka vadyondzi vhiki na vhiki.

2 Ku na tindlela to hambanahambana leti va xanisiwaka hi tona. Van'wana va rhuketeriwa na ku vitaniwa hi mavito yo va duvulela hikokwalaho ka swiyimo swa vona. Van'wana va biwa va tlhela va rahiwa swi nga fanelangi. Van'wana va xanisiwa hindlela yo khiriwa loko va nga lavi ku endla swilo swo huma endleleni. Va tekeriwa tinhundzu ta vona va tlhela va tshembisiwa ku biwa loko va mangala eka vadyondzisi na le ka vatswari.

3 Mhaka yo tsema nhlana i ku va vadyondzi va xanisiwa hi ku khomakhomiwa mimiri ya vona swi nga fanelangi hi vadyondzikulobye. Xihlawuhlawu xona i swakudya swa siku na siku. Leswi swi katsa na ku hangalasa mahungu ya vunwa bya rihlaza hi mudyondzi un'wana eka swiyenge swa mabulu. Loko va swi rhandza va humesa swifaniso swo ka swi nga ri kahle handle ka mpfumelelo wa mudyondzi.

4 Ku xanisiwa loku boxiweke laha henhla, ku vanga madzolonga exikarhi ka vadyondzi lava a va ri vanghana. Swi tlhela swi tumbuluxa na mintlawa yo tshwukiselana mahlo eka vadyondzi lava. Vadyondzi lava xanisiwaka va tsakela ku tikuma va ri voxe, va va na nchavo na ku tshama va chuhwile, leswi swi endla leswaku va hetelela va ri na ntshikelelo wa miehleketo hikuva va nga ha ri na ku titshemba.

5 Namuntlha ku na vadyondzi vo tala lava nga lo nyupe, endzeni ka swidzidziharisi hikwalaho ka ku xanisiwa. Van'wana va xungeta vutomi bya vona kasi van'wana se va hundzile emisaveni, xivangelo ku ri ku kholeriwa exikolweni. Vadyondzi vo tala va tirhisa maphilisi exihundleni ku endlela ku tidlaya. Ntirho wa vona wa xikolo wa khumbeka swinene hindlela yo ka yi nga ri kahle. Nkarhi wun'wana va tsala swipapilana va hlamusela xivangelo xo teka vutomi bya vona, va tlhela va boxa mavito ya vaxanisi va vona.

6 Eswikolweni vadyondzisi va khomile nyarhi hi timhondzo hi ku tshamela ro tenga timhaka ta ku xanisiwa ka vadyondzi. I mhaka ya kahle ku ri loko va hlangana na ku xanisiwa va ya eka vadyondzisi, va ya mangala. Hambi ku ri vatswari na swirho swin'wana swa ndyangu va nga va byela va ta va lamulela. Tsundzuka leswaku

n'wana loyi a nga riliki u fela edzobyeni. Va nga kombela ku pfuniwa hi munhu un'wana na un'wana loyi va n'wi tshembaka. Vaxanisiwa a va fanelangi ku chava ku humela erivaleni, leswi swi ta pfuna vona na ku endla leswaku vaxanisi va xupuriwa.

7 Loko vaxanisiwa va mangala, ku fanele ku vitaniwa vatswari na vana va vona exikolweni, ku ta lulamisa mhaka leyi. Vaxanisi va fanele ku kombiwa vubihi bya swiendlo swa mintirho ya vona. I mhaka ya kahle ku va vatswari va vadyondzi lava va tiva mahanyelo yo biha ya vana va vona. Na vona va fanele ku pfuna hi ku tshinya vana va vona. Siku rin'wana swi nga va vangela na ku ya ejele loko va nga tshinyiwi. Mina ndzi hoyozela swinene vadyondzi lava nga na xivindzi xa ku paluxa vaxanisi va vona eka vanhu lava faneleke. Vatswari na vona va tsundzuxiwa ku xiyaxiya vana va vona loko va vuya eswikolweni ku vona loko ku ri na ku cinca ka mahanyelo ya vona, va tlhela va hatla va nghenelela hikuva va ri; 'mhunti yi biwa ya ha ri na mahika'. Vaxanisiwa va nga yisiwa na le ka madokodela ya swa miehleketo ku ya kamberiwa.

8 Eku heteleleni, a hi mhaka ya kahle ku xanisana. Vadyondzi va fanele ku hanyisana kahle, va amukelana tanihi vamakwavo. Mudyondzi un'wana na un'wana u fanele ku ya exikolweni a ntshuxekile tanihileswi a nga na mfanelo ya ku dyondza.

[Xitshuriwa xa Vutitumbuluxeri]

1.1 Boxa hungunkulu leri humelerisiwaka hi xitshuriwa lexi? (1)

1.2 Boxa xitandzhaku xin'we xa ku xanisiwa ka vadyondzi? (1)

1.3 Hlamula **hi swona** kumbe **a hi swona**, kutani u seketela nhlamulo ya wena. Hi ku ya hi xitshuriwa, vadyondzisi eswikolweni va khomile ku tika. (2)

1.4 Nyika tindlela TIMBIRHI ta ku xanisiwa ka vadyondzi hi vadyondzikulobye. (2)

1.5 Hi tihi tindlela leti muxanisiwa a nga ti tirhisaka ku herisa ku xanisiwa ka yena? (2)

1.6 Hi ku ya hi leswi swi humelelaka eka xitshuriwa lexi, hi wihi nkoka wa ku vitana vatswari exikolweni? (2)

1.7 Nyika tinhlamuselo ta leswi nga laha hansi.

1.7.1 Ku va na xivindzi. (2)

1.7.2 Mhunti yi biwa ya ha ri na mahika. (2)

1.8 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka:

Vaxanisiwa va tala ku tirhisa … ku herisa vutomi bya vona.

A mukwana
B chefu
C maphilisi
D banga (1)

1.9 Nyika dyondzo leyi u yi kumeke eka xitshuriwa lexi. (2)

1.10 Hikwalaho ka yini nhlayo ya vadyondzi lava mangalaka ku xanisiwa ka vona yi ri ehansi? (1)

1.11 Loko a wo va nhloko ya xikolo, a wu ta va lemukisa yini vadyondzi lava tisaka xiphiqo lexi nga kona eka xitshuriwa lexi? (2)

1.12 Hi ku vona ka wena i mhaka ya kahle ku va muxanisiwa a a yisiwa eka madokodela ya swa miehleketo? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

1.13 Kombisa leswi swikolo swi nga swi endleka ku pfuna vaxanisiwa na vaxanisi. (2)

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA B: XIFANISO



[Xi huma eka: istock.com]

1.14 Hlamusela leswi humelelaka eka xitshuriwa xa B. (2)

1.15 Hi wihi mbuyelo wa kahle lowu nga kumiwaka hi vana lava eka vumundzuku bya vona? (2)

1.16 Xana u nga va tsundzuxa yini vatswari va vana lava? (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO

XIVUTISO XA 2

Hlaya XITSHURIWA XA C laha hansi kutani u endla nkomiso hi ku longoloxa tipoyinti ta NKOMBO u kombisa **ku pfuna ka vulombe byimbisi emirini**.

SWILETELO

1. Longoloxa NKOMBO wa tipoyinti hi marito LAMA NGA HUNDZIKI 70, u kombisa **ku pfuna ka vulombe byimbisi emirini**.
2. Nombora swivulwa swa wena ku suka eka 1–7.
3. Tsala poyinti YIN'WE eka xivulwa xin'wana na xin'wana.
4. Tirhisa marito ya WENA N'WINYI.
5. Kombisa ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke ma ri endzeni ka swiangi emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C

KU PFUNA KA VULOMBE BYIMBISI EMIRINI

Vulombe byimbisi i vulombe lebyi humaka eka tinyoxi byi kongoma emabodhleleni. Vulombe lebyi byi va byi ri bya ntiyiso hikuva a byi katsiwi na nchumu. Vanhu lava kotaka ku xavisa vulombe lebyi, va fanele ku rhanga va va na xivindzi xa ku fuwa tinyoxi. Tinyoxi leti ti fanele ku phameriwa swakudya ti nyikiwa na mati leswaku ti ta kota ku humesa vulombe byo tala. Leswi tinyoxi leti ti dyaka swona, hi swona swi susumetaka muxaka wa vulombe lebyi humesiwaka.

Eka vulombe lebyi a ku na nchumu na wun'we wu cheriwaka ku sivela ku bola. Vulombe lebyi bya pfuna ku va munhu a tirhisa byona ematshan'wini ya chukele. Vulombe lebyi u byi tirhisa kun'wana na kun'wana laha ku lavekaka chukele. Vulombe lebyi byi na tivhitamini na timinerali naswona byi horisa vuvabyi bya chukele. Vulombe lebyi, mukhuhlwana a byi wu voni, byi tshungula kusukela eka n'wana wa lembe rin'we.

Loko munhu a tshwile hi ndzilo kumbe a ri na xilondza xihi kumbe xihi, a nga tirhisa vulombe byimbisi u ta hola. Loko munhu a ri na ntshikelelo wa miehleketo vulombe byi nga pfuna swinene. Eka lava va nga na xiphiqo xa nghayelo wa swakudya, vulombe bya pfuna na le ka mpfuvelo wa swakudya. Vulombe byi nyika matimba ya ku tirha na ku tiyisela eka swiyimo swo tala. Loko munhu a ri na ntiko wa le henhla, vulombe byi nga wu hunguta. Vulombe byi hlantswa miehleketo ya munhu a kota ku ehleketa kahle. A hi tirhiseni vulombe ematshan'weni ya chukele. Vutomi bya lweriwa.

[Xitshuriwa xa Vutitumbuluxeri]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU

XIVUTISO XA 3: XINAVETISO

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D

Swi hoxe eka xigwitsirisi xa **BUKUTANI** swi ku thweee,
u ta wu twa nantswo wa kona …



Leyi hi yona khamphani yi ri yoxe yi endlaka xigwitsirisi xa makoya.
Xava xigwitsirisi lexi hi ku tatela xona hi switshongo!!!

[Xi huma eka: www.bing.com/images/search]

3.1 Xana ku navetisiwa yini eka xinavetiso lexi? (1)

3.2 Xana xinavetiso lexi xi nga va xi kongomisiwile eka vamani? (2)

3.3 Hlawula nhlamulo leyi yi nga yona eka leti nga laha hansi. Hi ku ya hi munavetisi loko a ku: 'Swi hoxe eka xigwitsirisi xa Bukutani swi ku thweee,' u vula leswaku swa …

A kufumela.
B viriseka.
C titimela.
D rhurhumela. (1)

3.4 Xana ntila lowu nge: '... u ta wu twa natswo wa kona ...,' wu tiyisisa yini eka xinavetiso lexi? (2)

3.5 Xana ntila lowu nge: 'Xava xigwitsirisi lexi hi ku tatela xona hi switshongo!!!,' wu na nkucetelo muni eka vaamukeri va hungu? (2)

3.6 Hlamusela ntirho wa risivi leri tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi:

'**Leyi** hi yona khamphani yi ri yoxe yi endlaka xigwitsirisi xa makoya.' (2)
[10]

XIVUTISO XA 4: KHATHUNI

Xiyaxiya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA E



[Xi huma eka: www.cartoonstock.com]

4.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka khathuni leyi nga laha henhla swi nga eka wona. (1)

4.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ntirho wa nsayino lowu nga eka khathuni wu komba …

A vunene.
B vun'wini.
C vuxaka.
D vutivi. (1)

4.3 Kombisa vuxaka bya swimunhuhatwa leswi nga eka khathuni leyi. (2)

4.4 Hi ku vona ka wena, ximunhuhatwa xa A xi titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

4.5 Mahlamulelo ya ximunhuhatwa xa B, ya kombisa vumunhu bya njhani? (2)

4.6 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka vun'we.

Ma karhata n'wina vadyuhari. (2)
[10]

XIVUTISO XA 5: RIRIMI NA VUSWIKOTI BYO HLELA

5.1 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F: PROSI

KU PFUXIWA LEYI TIPFUXAKA

Vatswari va Majembeni va kurisile vana va vona vanharhu. Majembeni u yisiwile exikolweni ku ya dyondza na yena, yena a a ri xisivarhumbu, tlhelo xirhandzwa xa muti. **Mhaka yo vava i ku Majembeni swa dyondzo a swi nghena hi ndleve leyi swi huma hi leyin'nwana.** Vatswari va ringetile na le swikolweni swo ka swi nga ri swa mfumo, kambe ko fana na kwala! **Le xikolweni lexiya u dyondzile ku va na vutihlamuleri.**

U lo **kala** a tshika xikolo. U t**ibyerile** ku ndlopfu a yi fi hi rimbambu rin'we. U komberile vatswari ku n'wi sungulela bindzu ro hlantswa mimovha. Vatswari va n'wi akerile ndhawu ya kahle swinene. Majembeni u komberile jaha rin'wana ku n'wi pfuna. Leswi a a ri munhu wa vutihlamuleri na vumunhu, swi n'wi pfunile ku kurisa bindzu. Bindzu ri fambile kahle swinene, mimovha a yi hlantswiwa yi basa yi ku paa! U thorile vapfuni van'wana, a sungurile ku sweka vuswa na ku oxa tinyama to hambanahambana. Vinyi va mimovha a va xava swakudya leswi. Vanhu va sungurile ku n'wi hlonipha ngopfungopfu lava a va n'wi vonela ebodhleleni. U pfunile **mindyangu** yo tala hi migingiriko yo fana na ku nyikelela vadyondzi lava a va pfumala mpahla ya xikolo.

[Xitshuriwa xa Vutitumbuluxeri]

5.1.1 Vumba xivulwa xin'wana hi rito leri tikisiweke, u humesa nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xivulwa lexi nga laha hansi.

U lo **kala** a tshika xikolo. (2)

5.1.2 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka nkarhi wa sweswi.

Vatswari va Majembeni va kurisile vana va vona vanharhu. (2)

5.1.3 Nyika mavizweni wa rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Majembeni u yisiwile exikolweni ku ya dyondza na yena, yena a ri **xisivarhumbu,** tlhelo xirhandzwa xa muti. (1)

5.1.4 Hi wihi nkoka wa xiphemu xa rito lexi tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka:

... u sungur**ile** ku sweka vuswa na ku oxa tinyama to hambanahambana. (2)

5.1.5 Nyika rimbewu bya rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Majembeni u komberile **jaha** rin'wana ku n'wi pfuna. (1)

5.1.6 Nyika vudhawu bya marito lama tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Leswi a a ri **munhu** wa vutihlamuleri na vumunhu, swi n'wi pfunile ku kurisa **bindzu**. (2)

5.1.7 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka tlhelo ra nandzulo.

Le xikolweni lexiya u dyondzile ku va na vutihlamuleri. (2)

5.1.8 Xana xivuriso lexi nga laha hansi a wu ta xi tirhisa loko ku endleke yini?

U tibyerile ku ndlopfu a yi fi hi rimbambu rin'we. (2)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

5.2 Hlaya xitshuriwa lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA G

Loko a ku nga ri phorisa ra le mangondzweni, vanhu lava a va ta chayisa ngopfu. I ntirho wa kahle wo hlayisa vachayeri na vafambi hi milenge. Mina ndzi tsakela ntirho lowu.



[Xi huma eka webusayiti ya www.google.com]

5.2.1 Hlamusela ntirho wa rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.

... vanhu lava a va ta chayisana **ngopfu**. (1)

5.2.2 Nyika rito rin'we ro vula phorisa ra le magondzweni. (1)

5.2.3 Hlanganisa swivulwa leswi nga laha hansi hi rihlanganisi leri nyikiweke endzeni ka swiangi.

I ntirho wa kahle wo hlayisa vachayeri na vafambi hi milenge. Mina ndzi tsakela ntirho lowu. (hikuva) (2)

5.2.4 Tlhela u tsala xivulwa lexi nga laha hansi, u yisa rito leri tikisiweke, eka munhu wa vumbirhi.

Mina ndzi tsakela ntirho lowu. (2)
[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80